

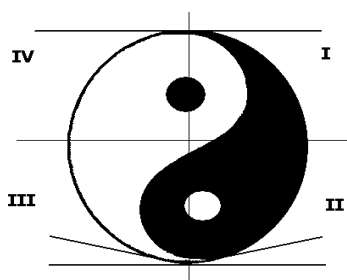
ДО ПРОБЛЕМИ ОМОНІМІЇ В КИТАЙСЬКИХ НАРОДНИХ ПІСНЯХ *ЮЕФУ* (ПІВДЕННІ ТА ПІВНІЧНІ ДИНАСТІЇ)

Методологія аналізу явища омонімії у народних піснях *юефу* (乐府) ґрунтується на етимологічному (мовно-культурологічному) аналізі ієрогліфів, що вступають в омонімічні відношення. Висвітлення ідей, закладених у цих реаліях, дозволяє простежити глибинні внутрішні зв'язки між довкіллям і людською природою (сутністю, внутрішнім світом людини). Відповідно до етимологічного аналізу ієрогліфів розглянуто особливості образотворення у китайських народних піснях Південних та Північних династій.

Застосування мовно-культурологічного аналізу дозволяє через розкриття внутрішніх форм досліджуваних ідеограм виявляти інваріанти (основні смислові значення) їхніх парадигм і, відповідно, наближатись до адекватного розуміння цих ієрогліфів як носіїв назв ключових художніх образів народних пісень *юефу*. А це, у свою чергу, говорить про доцільність адекватного розуміння ідейного змісту китайських поетичних творів передусім, а можливо, й виключно через розкриття смислового наповнення ключових ідеограм поетичних текстів.

У запропонованій розвідці з етимологічного (мовно-культурологічного) погляду порівнюються пари ієрогліфів: 莲 лотос та 怜 любити, кохання, 丝 нитка та 思 думки, спогади, 枝 гілка та 知 знати. Усі вони є омофонами у давній китайській мові *веньянь* (文言), і наше дослідження є спробою з'ясувати, чому саме ці поняття були взаємозамінними у давньому китайському фольклорі. Спробуємо відповісти на запитання, чи випадковістю є однакове звучання, а отже, і взаємозаміна саме цих ієрогліфів, а також з'ясувати, що є спільного в їхній семантиці.

Мовно-культурологічний аналіз ідеограм здійснюватимемо, послуговуючись даними першого етимологічного словника ієрогліфів “Шовень цзецзи” («说文解字»), укладеного Сюй Шенем на поч. II ст., а також авторитетний у синологічних колах китайсько-російський словник під редакцією проф. І. Ошаніна [1]. Застосовуватимемо також концепцію київського професора В. Резаненка [2] при тлумаченні ідеограм у термінах семантико-графічної структури даоського кола (рис. 1).

Найпоширеніша в народних піснях *юефу* пара взаємозамінних ієрогліфів – 莲 лотос і 怜 кохання; любити, жалувати. Як відомо, квіти лотоса в китайській культурі – символ чистоти, що виростає з багнюки, а отже, вони є символом збереження людських чеснот і прагнення до вищих ідеалів усупереч несприятливим обставинам. Таке символічне навантаження можна пояснити природними умовами існування рослини. Сюй Хао (доба Цін) у “Часткових коментарях до «Шовеня»” («说文段注笺») так пояснює ієрогліф 莲 через його елемент 連: 莲之言莲, 其房如蜂巢相连属也。因谓其实曰莲实。 Лотос так називається тому, що його серединка, де міститься насіння, схожа на взаємопов'язані бджолині стільники [6, с. 59]. Додамо: зображення ієрогліфа сучасної мови 连 (連) пов'язувати похо-

дять від асоціації з військовим обозом, де колісниці (車) рухались (𨔵), поєднані одна з одною. Зі складових ідеограми 蓮 (艹 ~ + +, 𨔵, 車) випливає її ідея, а саме: лотос – це рослина (十十 ~ 艸), яка символізує нескінченний, послідовний (車), цілеспрямований (𨔵), правильний (止) життєвий шлях взаємопов’язаних поколінь людей. Елементом 車 передаються дві ідеї: нескінченного, послідовного руху, а також череди взаємопов’язаних поколінь людей; елементом 𨔵 (𨔵 + 止 ~ 正) – ідея цілеспрямованого, правильного шляху.

Розгляньмо детальніше елемент 車. У термінах семантико-графічної структури даоського кола він може передавати ідею нескінченного (丨), послідовного (二) та необмеженого (позамежового) (𠄎) розвитку (丨) всього суцього (日) або ідею необмежених рівнів розвитку (𠄎) всього суцього (日) на шляху духовного самовдосконалення (丨). Саме таким чином зерна лотоса (蓮子) як основний “набуток” і серцевина цієї рослини передають ідею шляху духовного вдосконалення людини (благородного мужа 君子 *цзюньцзи*), яка належить до конфуціянського цивілізаційного простору.

Звернімося до ієрогліфа 令 *жаліти, любити; співчувати; берегти* [1, т. 2, с. 886]. У *веньяні* існувало два його традиційних написання: 令 та 𠄎, тому варто розглянути ідеї, що їх передають обидва ці ієрогліфи. Словник “Шовень цзецзи” так пояснює значення елемента 令: “об’єднувати (亼) підданих (卩)”, “наказувати і виконувати накази” [6, с. 430]. Отже, ідея елемента 令: взаєморозуміння між правителями та підданими, між “верхами” та “низамі”. Ідея 令 ~ 令: гармонія духовно (亼) взаємопов’язаних (令) частин цілого. До ідеї ідеограми 令 можна додати ще й таке: 1) “духовна (亼) єдність (亼) і взаєморозуміння народу (卩) Піднебесної”; 2) “духовне (亼) єднання (亼) народу (卩) через ідеї даосько-буддистсько-конфуціянської тріади (亼)” тощо. Зазначимо, що ідеограма 亼 (“поняття єдності, скупчення, поєднання різних елементів, що виражається через три риси” [3, с. 45]) передає ідею гармонії складових сили-силенної тріад, зокрема: “небо, земля, людина” (天地人), “Лао-цзи, Кун-цзи, Будда” (老子、孔子、大佛), “зорі, сонце, місяць” (日月星); три міфічних імператори Яо, Шунь та Юй (尧舜禹) тощо.

Розгляньмо ще одне традиційне написання аналізованого ієрогліфа (𠄎). Його права частина складається з елементів 米 (видозмінений 炎 *полум’я*) та 舛 *помилка; порушувати; нещасливий* [5, с. 195]. У свою чергу, ліва частина ієрогліфа 舛 означає *протилежний, перекинутий, вивернутий*, а права – *подолати перешкоду, представлена вертикальною палицею* (丨) [3, с. 90]. У *веньяні* ієрогліф 𠄎 позначав блукаючі вогні, тобто гази (суміш фосфору і водню), що випромінюють дивне сяйво, виділяючись на болотах у процесі гниття органічних останків тварин чи людей. Сюй Шень зазначає: *兵死及牛马之血为𠄎。𠄎，鬼火也。𠄎 (𠄎) – це кров загиблих воїнів, а також волів та коней. Це блукаючі вогні* [4]. Наведена семантика ієрогліфа 𠄎 зумовлена, очевидно, традиційним поясненням феномена блукаючих вогнів як “результату” кровопролитних битв, а отже, асоціацією із загибеллю (女) мужніх воїнів та їх протистоянням (права частина 舛) смерті. Використання даного ієрогліфа як фонетика на позначення любові (жалощів) випливає з його ідейно-смыслового наповнення: людина за допомогою серця (亼), в якому горить полум’я (米 ~ 炎) кохання, намагається подолати різноманітні перешкоди (舛), що перевертають її життя. Гадаємо, тут віддзеркалилося споконвічне праг-

нення молодих людей до вільного шлюбу з любові, повсякчас придушеного моральними устоями; це прагнення, однак, вилилося в літературних творах вже в середньовіччі.

Таким чином, омонімічні відношення ієрогліфів 蓮 та 怜 зумовлені не тільки їхнім однако-вим звучанням, а й подібним семантичним наповненням: прагнення до високих ідеалів, духовне єднання влади й народу, поборення на духовному рівні життєвих перешкод. Цими синонімічними ідеями (гармонія взаєморозуміння на серцево-інтуїтивному / природному рівні) можна не лише об'єднати аналізовані ідеограми, а й шукати підходи до адекватного розуміння і перекладу поезій, де вони вжиті.

Наведемо приклад із відомої “Пісні Січжоу” («西洲曲») Південних династій:

开门郎不至，出门采红莲。

采莲南塘秋，莲花过人头。

低头弄莲子，莲子青如水。

置莲怀袖中，莲心彻底红。

Двері відчинені – Ладо додому не йде.

Вийду червоної лотоси в річці збирати.

Лотоси в озері рву, а вже й осінь на світі.

Над головою ростуть благородні ці квіти!

Низько схиляюсь і лотоса сім'я беру –

Наче вода, зерня те смарагдове і чисте.

У рукава та й поклада я лотоси світлі,

Геть полум'яні серденька в прегарних тих квітів.

Говорячи про збирання лотосів, лірична героїня натякає на любов до коханого; згадка про лотосові зерна (蓮子), з одного боку, омонімічна слову “коханий” (怜子), з іншого – може мати еротичний підтекст. Слова 蓮子青如水 (за деякими джерелами – 清) лотосові зерна сині (чорні, зелені), наче вода можуть виступати алегорією чистої, неначе вода, любові закоханих, адже 青 омонімічне до 清 чистий. А образні конотації ієрогліфа 青 (схід, весна) привносять у вірш додаткові асоціації з молодістю ліричних героїв. Серденько лотоса (蓮心) також асоціюється з серцем коханого (怜心), а його червоний колір – із традиційно щасливою, радісною конотацією цієї барви.

Наведемо одну з “Опівнічних пісень” («子夜歌»):

我念欢的的，子行由豫情。

雾露隐芙蓉，见莲不分明。

Щиро свої почуття виливаю, а Ви

Наче вагаєтесь – дивна у вас поведінка!

В млі росянистій прихований лотос ясний –

Ледве видніє листків невиразне сплетіння.

В оригіналі гра слів (каламбур): 芙蓉 лотос і 夫容 образ (обличчя, зовнішність) чоловіка, а також 蓮 лотос і 怜 любити. Прихований зміст другої половини вірша такий: У росянім тумані сховався образ чоловіка, любов мою бачу неясково (авторка натякає на нещирість і невірність чоловіка). Як бачимо, принцип омонімії першої пари ієрогліфів дуже прозорий: подібність знаків ґрунтується тільки на ключі “трава” (艹), що присутній у слові “лотос”. Саме таке позначення лотоса підкреслює його образну асоціативність з благородним мужем (君, 夫) і взагалі з людською подобою (容).

Схожий підтекст і в “Літній пісні” («夏歌»), одній із “Опівнічних пісень чотирьох пір року” («子夜四时歌»), складених за часів Лян У-ді (梁武帝):

朝登凉台上，夕宿兰池里。

乘月采芙蓉，夜夜得莲子。

Уранці, коли прохолодно, на вежу іду;
Надвечір – на озері, де орхідеї осяйні.
Я місяць сідлаю і лотоси краснії рву,
Щоночі отак їхні зернята милі збираю.

Первинний, предметний пласт другої половини вірша такий: очевидно, йдеться про місячну доріжку, якою “пливе” лірична героїня, зриваючи лотоси. Підтекст: за допомогою місяця, що традиційно мислився незримим зв’язковим між закоханими, дівчина чи жінка бачиться з “образом чоловіка” (芙蓉 ~ 夫容) і здобуває його любов (蓮子 ~ 怜子 ~ 爱你); вважаємо, що присутні тут також еротичні мрії і фантазії (зернята лотоса).

Наступна пара омонімічних ієрогліфів, що часто зустрічаються в *юефу*, – 絲 *нитка* та 思 *думки, спогади*. Традиційне написання ієрогліфа “нитка” таке: 絲; за “Шовенем”, це 蚕所吐也 *те, що випускає з себе тутовий шовкопряд* [6, с. 663], тобто йдеться про випускання шовкової нитки, з чого випливає ідея безперервного процесу витікання, прояву чого-небудь. До того ж, подвійне зображення ідеограми 絲 *нитка* передає також ідею безперервного ланцюга подій, явищ тощо. 纟 – піктографічне зображення кокона шовкопряда, що уточнюється і його ідейним наповненням: маємо дві *інь*-ські ламані риски, що позначають “сформоване середовище маси / потенцій *інь* (зруйнована стара / створена нова річ)” [2, с. 95] – вони символізують зародження, невидиме, потенційне буття. Значення цього знака – *малий, крихітний*, що суголосне з ідеєю кокона: у малому середовищі стара річ (лялечка) руйнується, щоб дати життя новій нитці.

Правильність наведених розмірковувань підтверджується матеріалом “Шовеня”: ідеограма 纟 – це 1) 小也 *символ початкового / зародкового (小)*; 2) 象子初生之形 *початок (初) народження / зародження (生) дитини (子)* (символ початкового, зародкового, невидимого, таємничого тощо) [6, с. 330]. Що ж до елемента 厶, то Сюй Шень наводить таке пояснення давнього філософа Хань Фей-цзи (275-233 до н.е.): 仓颉作字，自营为厶。Цан Цзе¹ *створив [цей] ієрогліф, назвавши ним само- (自) вираження / прояв (营)* [6, с. 740]. Дуань Юй-цай також пояснює: 公私字本如此。Идейні основи (本) ідеограм-носіїв елемента 厶 (公, 私) *подібні* [4]. Отже, ідея “нитки” – щось мале, мізерне, невиражене до кінця, яке лише потенційно міститься у зародку, таємне.

Розгляньмо етимологію ієрогліфа 思 *думати, думка*. Елемент 田 ~ 白 має значення *голова людини*, а 心 – *серце*. “Шовень” так подає ідею ієрогліфа 思: 容也。Це *вмістилище* [6, с. 842]. Пізніші коментатори додають: 各本作容也、或以伏生尚書思心。Будь-що є *вмістилищем; в його прихованому [вмісті] породжуються і являються думки серця* [4]. Іншими словами, думки, що породжуються серцем-вмістом, проявляються через голову. Звідси випливає парадигма значень даного ієрогліфа в сучасній китайській мові: *думати, мислити; обдумувати, зважувати; згадувати про когось / щось, сумувати за кимось / чимось; любити, жаліти; думка, замисел, ідея (твору)* [1, т. 4, с. 867]. Як бачимо, ідеї двох аналізованих ієрогліфів (絲 та 思) подібні насамперед наявністю в них чогось прихованого, таємного (нитки в коконі – думки в голові); вживання їх як омонімів зумовлене асоціацією невидимих, прихованих від людських очей ниток кокона з прихованими у серці думками, які не прийнято було виставляти напоказ. Оскільки основу тлумачення елемента 纟 ідеограми 糸 складає ідея самопородження (厶) хробака тутового шовкопряда, то подвійне зображення ідеограми 絲 пе-

¹ Цан Цзе (仓颉) – за легендою, чиновник при імператорі Хуан-ді (служив у 4637-4596 до н.е.), який винайшов (за іншою версією – упорядкував) ієрогліфи.

редає ідею безперервного ланцюга, якою асоціативно мотивується таке значення ідеограми 絲, як *глибокі думки* (思).

Для прикладу розгляньмо одну з “Осінніх пісень” («秋歌»):

初寒八九月，独缠自络丝。

寒衣尚未了，郎唤依底为？

У восьмим-дев'ятому місяці – перші морози;

Самотньо пряду і сама ж бо суваю нитки.

Та одіж на люту зиму іще не готова;

“Вже скільки зробила?” – постійно коханий гука.

Акцентується тут на таємних думках про коханого, що невпинно снуються в голові ліричної героїні, – вона пряде сама, і хоч коханий близько (адже гукає її), та все ж дівчина постійно думає про нього.

А ось чотиривірш із “Зимових пісень” («冬歌»):

白雪停阴冈，丹华耀阳林。

何必丝与竹，山水有清音。

Спинивсь білий сніг на північному схилі гори,

Лісок на південному схилі червоні квітки осявають.

Навіщо потрібні оті шовкопряди, бамбук,

[Як] в горах, на ріках прозорі і чисті звуки лунають?!

У вірші не згадується про кохання чи коханого, проте натякає на це саме ієрогліф 丝. Оповідючи про щоденну роботу (шовківництво та вирощування бамбуку), лірична героїня натякає на свої сокровенні думи (思). Крім того, маємо двозначність у другому рядку: знак 华 має багато значень, і одне з основних – *квітка*. Червоні квіти асоціюються із молодістю дівчини, яка “осяває” південний, освітлений сонцем (阳) ліс. Словосполучення *чисті звуки* (清音) наприкінці вірша вказує, очевидно, на нерукотворну (порівняно із шовківництвом та вирощуванням бамбуку) красу і природність гір та вод, а отже, звучить як заклик до романтичного побачення на лоні природи.

Останньою парою аналізованих ідеограм є *枝 гілка* та *知 знати*. Піктографічна форма правого елемента ідеограми 枝 – зображення руки людини (又), що тримає гілку дерева (十). Гілка, як і рука людини, виступає символом відгалуження від основного тіла / стовбура (пор. значення 枝) і приналежності до них водночас. Основні значення даного ієрогліфа в сучасній китайській мові: *гілка, відгалуження, кінець; кінцівка людини (замінене 肢); відгалужуватися; роззосереджений, неуважний; укріплювати, підтримувати* [1, т. 3, с. 1021]. Отже, через відокремлену гілку, що уособлює ціле, пізнається (知) дерево / основа / джерело, якому вона належить.

Ідеограма 知, за “Шовенем”, означає *слово* (詞) і подається як спрощення ідеограми 智. Ідея останньої: 识敏，故出于口者疾如矢也。 *Пізнавши за допомогою пальця, видавати з рота звуки так само швидко, як стріла* [6, с. 227]. Отже, подібно до того, як кожна окрема гілка є носієм генних (природних) ознак дерева, як кожен член родовідного дерева є носієм його коренів-пращурів, так само кожне мовлене слово (詞) несе в собі суть природи речей та явищ. Етимологічним походженням даного ієрогліфа зумовлена і парадигма значень 知 в сучасній китайській мові (наводимо основні з них): *знати, пам'ятати; пізнавати, сприймати; свідомість, ерудиція; розум; мудрість (замінене 智)* [1, т. 2, с. 416].

Переносячи ці ідеї на народну поезію, в якій згадані ієрогліфи викликають асоціативні зв'язки один із одним, маємо: згадуючи в *юефу* гілку, лірична героїня натякає на знання

про щось – або її власні, або ж її коханого. Як приклад наведемо “Весняну пісню” («春歌»):

兰叶始满地，梅花已落枝。

持此可怜意，摘以寄心知。

Вже долі давно орхідей пелюстки,

Опали з гілок квіти сливи лапати.

Плакають вони про кохання думки;

Зірву, щоб знання ці серденьку послати.

Тут авторка досить цікаво використала художній засіб каламбура: вживаючи обидва ієрогліфи, що є омонімічними один до одного (枝 та 知), вона ніби пов’язала їх своєрідною асоціативною ниткою. До того ж, ієрогліф 怜 викликає асоціацію з омонімічним до нього 莲 лотос (“каламбур-навпаки”), який у свою чергу кореспондується із 摘 зривати, збирати. Хоч із вірша й зрозуміло, що 摘 стосується квітів сливи (梅花), та ця лексема завуальовано вказує і на лотос (莲), омонімічний до 怜 жаліти; любити.

Отже, застосування етимологічного (мовно-культурологічного) аналізу омонімічних ідеограм, що позначають ключові назви художніх образів у китайських народних піснях юефу Південних та Північних династій, може свідчити, що вибір давніми китайцями відповідних пар ієрогліфів не є випадковим, адже світоглядні ідеї, які вони передають, суголосні одна з одною, і вживання одного ієрогліфа неминуче тягне за собою асоціацію з іншим, омонімічним до нього. Як можна бачити, такий аналіз дозволяє реконструювати істинні смисли давніх китайських поезій, наближаючись до їх адекватного перекладу.

Джерела та література:

1. Большой китайско-русский словарь / Под ред. И.М. Ошанина. – В 4-х т. – М., 1983.
2. Резаненко В.Ф. До проблеми семантики циклічних знаків даоського кола // Матер. І Всеукр. наук.-практ. сходознавчої конф. – К., 1998. – С. 93-97.
3. Wiegner L. Chinese characters: their origin, history, classification and signification. A thorough study from Chinese documents. – N.-Y., 1965.
4. 说文解字注: <http://www.gg-art.com/imgbook/index.php?bookid=53>.
5. 现代汉语词典. – 北京: 商务印书馆, 2000.
6. 许慎. (文白对照) 说文解字 / 李翰文译注. – 北京, 2006.